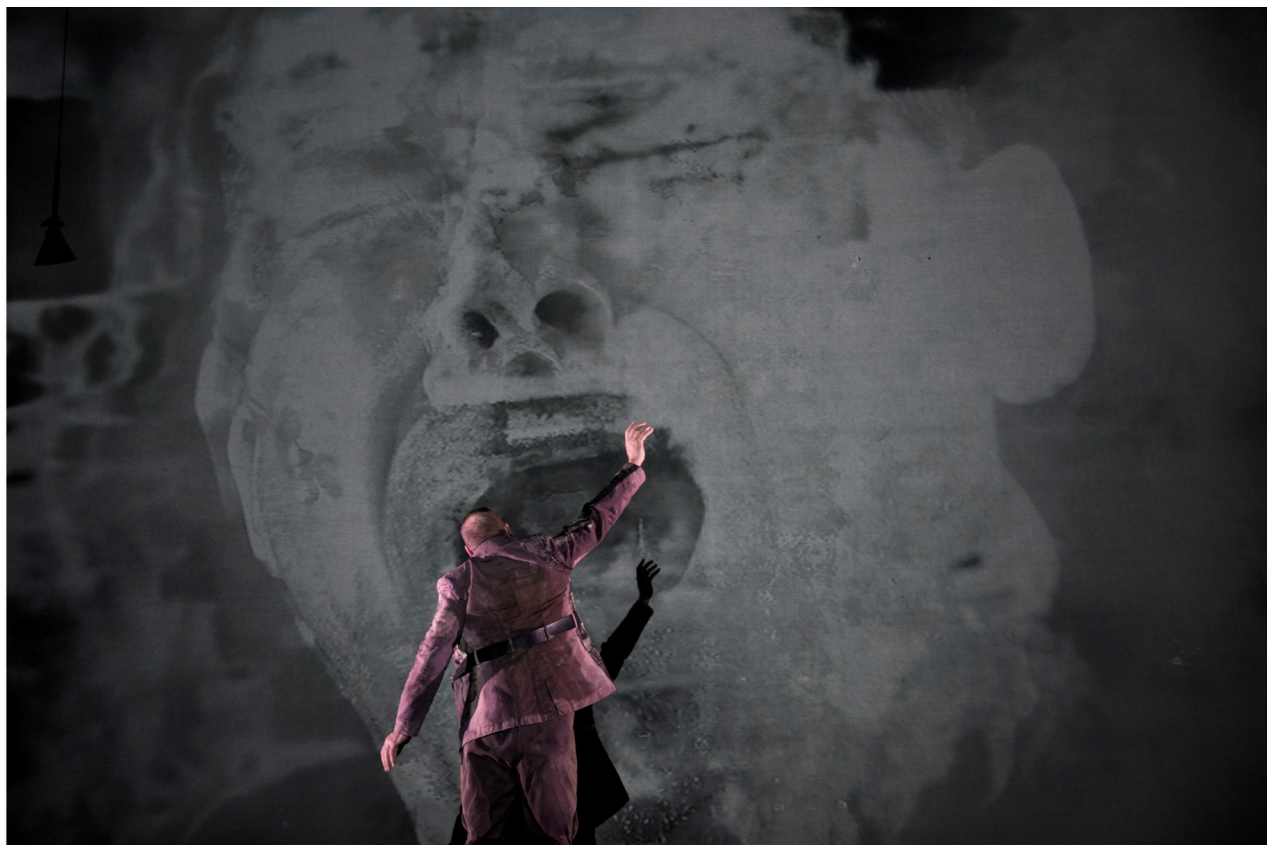

GUY CASSIERS REGISSEERT 'DE WELWILLENDEN'

In het hoofd van de beul

Er zal geen swastika te zien zijn in 'De welwillenden', de theaterbewerking van een beruchte roman over de Jodenvervolgung. 'Het publiek mag dit verhaal niet louter wegzetten als geschiedenis', vindt regisseur Guy Cassiers. Hoe we allemaal daders zouden kunnen zijn: het blijft een actuele vraag. **GEERT VAN DER SPEETEN**

Hans Kesting als SS-officier Max Aue in 'De Welwillenden': ambigue gids door de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. © Kurt Van der Elst

Of een oorlogsmisdadiger een fanatiekeling is of een radertje in een ideologische machine: het is een vraag die je ook over IS-strijders zou kunnen stellen

Toneelhuis het initiatief nam voor *De welwillenden*, zette de Nederlandse historicus Bart van der Boom onlangs de mechanismen van daders op een rijtje. Hij baseerde zich daarvoor op het boek *Ordinary men* van Christopher Browning, over een politiebatallion dat executies van joden moest uitvoeren. Ook voor Van der Boom

is de voorstelling van de dader als een ontkende barbaa, die plezier schept in het overhalen van de trekker, een fabeltje. Veel latere getraumatiseerde getuigenissen spreken dat tegen. Aannemelijker is de sociale verklaring: groepsdwang. Daders gehoorzaamden niet zozeer aan een autoriteit, maar conformeerden zich aan de groep uit angst een buitenbeentje te zijn.

Voorts waren ze wel degelijk ook een radertje in een machine, al dan niet veilig achter hun bureau. Van der Boom schuift ook het geloofsargument naar voor. Als de dader gelooft in zijn zaak, dan is de moraal niet zozeer afgeworpen of thuisgelaten, maar vernieuwd. Ze is vervangen door een nationaal-socialistische moraal.' Het doden uit groepsdwang of gehoorzaamheid werd een doden uit overtuiging. Het uitroepen, zo beperde de Duitse propagandamachine het in, was een noodzakelijke stap naar een betere wereld.

Het valt niet moeilijk om Van der Booms 'geloofsargument' door te trekken naar de verdedigers van Islamitische Staat.

Ambigue gids

Regisseur Guy Cassiers trok onlangs naar Auschwitz en werd er stil. 'Ik was verrast door de infrastructuur die er op drie jaar tijd kon verrijzen', zegt hij. 'Auschwitz was een goed gecoördineerd apparaat van arbeid en uitroeping. Voor de bewakers was er zelfs een zwembad en een concertzaal, om het leven aangenaam te maken. Het zegt iets over de maakbaarheid van de mens, hoe makkelijk we ons aanpassen.' Het was een van de redenen waarom Cassiers *De welwillenden* op toneel wou brengen: niet zozeer om het monsterlijke in de mens, maar om de menselijkheid in het monster te tonen. Het blijft hem opvallend hoe op korte termijn grenzen kunnen worden overschreden, en hoe individuen mak-

kkelijk in een verhaal meestappen als er wetten over uitgevaardigd zijn. 'Zo ontstaat manipulatie: een bevolkingsgroep de dood injagen wordt dan ineens niet erg meer.' Littell bewandelt in zijn boek een gevaarlijke grens, besefte Cassiers. Hij schreef een roman met een historisch correcte invulling, waar hij fictieve personages aan toevoegde. Cassiers: 'Maar het is de auteur niet om het schokkeffect van de gruwel te doen. Daarom weigert hij elke verfilming, en vroeg hij om op toneel swastika's of verwijzingen naar Hitler te vermijden. Omdat de toeschouwer dit verhaal niet zou kunnen wegzetten als louter verleden tijd.' Het gewicht van *De welwillenden* schuilt volgens Cassiers niet in beelden, maar in de taal. 'Max Aue is een ambigue gids. U zou exact hetzelfde doen, zo houdt hij ons voor. Maar hij was geen doorsnee officier: gaandeweg komt aan het licht dat hij zijn ouders vermoord heeft en een incestueuze relatie

heeft. We blijken ons niet te kunnen identificeren met Aue. De hoop dat hij tot andere inzichten komt, of tot een verzet tegen het systeem, wordt snel de kop ingedrukt. Je raakt meegesleurd in zijn lugubere, rigide gedachtegang.' De vraag of we zelf tot een onmens kunnen uitgroeien, blijft volgens Cassiers spoken. 'Iedereen is te ver gegaan in die periode. Maar dat moment van over de schreef gaan: daar valt moeilijk de vinger op te leggen. Daar gaat ook deze voorstelling over: hoe een totaal gedachtegoed ontstaat en in welke omstandigheden het gedijt. Littell laat de lezer oordelen, hij steekt geen moraliserend vingertje op.'

'De welwillenden van Toneelhuis en Toneelgroep Amsterdam. 10-19/3 Bourla Antwerpen; 30&31/3 Vooruit Gent; 2/4 CC Hasselt; 2-4/6 Kaaithater Brussel

Cassiers wou 'De welwillenden' niet zozeer op het podium brengen om het monsterlijke in de mens te tonen, maar net de menselijkheid in het monster

Toen Jonathan Littell's vuistdikke roman *De welwillenden* in 2008 verscheen, reageerden de lezers verbijsterd. Eitienne Vermersch liet in deze krant optekenen: 'Wie het Oostfront en de shoah meebeleeft met een volstrekt cynische figuur, die zowel kille waarnemer als mededader, houdt daar wat aan over.' *De welwillenden* is een dwingend boek over de Tweede Wereldoorlog, waarin het fictieve personage van *Obersturmbahnführer* Max Aue zonder de minste schuldgevoelens terugblikt op zijn rol bij de uitroeiing van de joden. Zijn verslag is schokkend, vooral door de zakelijkheid waarmee de gruwelen in detail beschreven worden. De lezer wordt regelmatig aangesproken. Al in de proloog, waar Aue zichzelf op slinkse manier verantwoordt: 'Om mij heen kantele de wereld. Ik was niet de enige die zijn hoofd verloor.' Aue wil ons ervan overtuigen dat we in zijn omstandigheden hetzelfde zouden gedaan hebben. Het blijft een actueel onderwerp. Of een oorlogsmisdadiger een fanatiekeling is of een radertje in een ideologische machine: het is een vraag die je ook over IS-strijders of deelnemers aan de Rwanda-genocide zou kunnen stellen. Jonathan Littell oogstte met zijn boek lof en prijzen, maar ook veel kritiek. Zijn boek plaatst fictie tegenover feiten, geschiedschrijving tegenover een romantische constructie. Omdat de wonden van de Tweede Wereldoorlog nog lang niet geheeld zijn, vonden sommige critici het ook al te provocerend dat de auteur empathie

en identificatie opwekt met een beul. Ze misten de stem van de slachtoffers in het verhaal en wrenven Littell de banalisering van het kwaad aan.

Shakespeareans

Littell's roman schrijft zich nachtans in in een trend van geschiedschrijving en psychologie. Die van de *Tätergeschichte*, die schoon schip maakt met de voorstelling van oorlogsmisdadigers als bloedorstige schurken of psychopaten. Ze stelt de vraag hoe je kampbeul, moordenaar of onderdeel van een vernietigingsmachine kan worden.

De filosofe Hannah Arendt signaleerde in *Eichmann in Jerusalem*, haar verslag van het gerechtmakende proces uit 1961, al hoe gemakkelijk je is in de verleding komen om een nazikopstuk te demoniseren en gelijk te stellen met de schurk uit een of ander Shakespeareans drama. Shakeshaarp bezat Eichmann geen motieven voor zijn daden, tenzij dan zo snel mogelijk carrière maken bij de SS. Behalve de kopstukken van organisatie en regime, waren ook veel grijze muizen of *Schreibischtäter* medeplichtig. Op dat gebrek aan verantwoordelijkheid legt ook het parocours van de Dossinkazerne de vinger. De houding van veel mensen die bij de deportatie betrokken waren, was niet wit of zwart, maar grijs, zei curator Herman Van Goethem daarover bij de opstart van het museum. Hij vond dat het argument van *Befehl ist Befehl*, dat achteraf vaak werd ingeroepen, niet opging. In een lezing bij Toneelgroep Amsterdam, dat gezelschap dat met